

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-478-485](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-478-485)

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано процес становлення та реалізації соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини ХІХ століття. Розкрито сутнісні характеристики поняття «педагогічна антропологія». Окреслено завдання освіти і виховання в площині педагогічної антропології, що полягають у: встановленні обумовлених взаємозв'язків між різноманітними аспектами людинознавства; визначенні умов соціалізації людини та сутнісних характеристик взаємодії в контексті «людина-людина» в межах різних соціальних та вікових груп; розкритті закономірностей, шляхів, форм та методів організації гуманістично-орієнтованого освітнього процесу; розкритті сутності людини як суб'єкта та об'єкта виховання. Визначено сутність антропологічного підходу, який дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Окреслено сутнісні характеристики концептуальних положень соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини ХІХ століття, як от: синтетичної, природничо-наукової, соціологічної, досвідної, філософської, теологічної. Виокремлено систему принципів на яких будувалась тогочасна освіта і виховання (антропологічний, онтологічний, єдності загального, особливого і одиничного в пізнанні людини, самопізнання, діалогізму, свободи самовираження, амбівалентності, цілісності і унікальності людини). Акцентовано увагу на тому, сутність освіти і виховання базується на таких соціально-антропологічних засадах, як от: відповідності виховання природнім якостям особистості; цілісності та суперечливості характеру виховного процесу; особистість як суб'єкт і об'єкт виховного впливу. Доведено, що соціальна антропологія постала як науковий напрям, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку.

Ключові слова: виховання, людина, освіта, особистість, педагогічна антропологія, соціально-антропологічні ідеї.

Zagorodnya Alla Anatoliyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

SOCIO-ANTHROPOLOGICAL IDEAS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF PHENOMENOLOGISTS

Abstract. The article analyzes the process of formation and implementation of socio-anthropological ideas of education and upbringing of the second half of the XIX century. The essential characteristics of the concept of «pedagogical anthropology» are revealed. The purpose, the tasks of education and upbringing in the field of pedagogical anthropology are outlined, which are: to establish the conditioned relationships between various aspects of anthropology; determining the conditions of human socialization and the essential characteristics of interaction in the context of «human-human» within different social and age groups; disclosure of regularities, ways, forms and methods of organization of humanistic-oriented educational process; revealing the essence of man as a subject and object of education. The essence of the anthropological approach is revealed, which allows to analyze the evolution of the interaction of man, nature, society in the historical, social, biological context. The essential characteristics of the conceptual provisions of socio-anthropological ideas of education and upbringing of the second half of the XIX century are outlined, such as: synthetic, natural science, sociological, experimental, philosophical, theological. The system of principles on which the then education and upbringing was based (anthropological, ontological, unity of general, special and individual in human cognition, self-knowledge, dialogue, freedom of expression, ambivalence, integrity and uniqueness). Emphasis is placed on the fact that the essence of education and upbringing is based on such socio-anthropological principles as: compliance of education with the natural qualities of the individual; integrity and contradictions of the nature of the educational process; personality as a subject and object of educational influence. It is proved that social anthropology has emerged as a scientific field that claims to form a new explanatory model of modern socio-cultural processes in the radically changed realities associated with structural and social changes in the global order.

Keywords: upbringing, person, education, personality, pedagogical anthropology, socio-anthropological ideas.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань освіти стало формування всебічно розвиненої особистості, що вимагає спеціальної організації навчання особистості, спрямованої на формування гнучкості мислення, ініціативності й самостійності, творчих здібностей, соціально-моральних якостей, здатності працювати й навчатися впродовж усього життя. У цій площині особливого значення набуває соціально-антропологічний підхід, що передбачає системне використання даних усіх наук про людину та їх урахування в організації та здійсненні освітнього процесу.

Означене спонукає до ґрунтовного аналізу й осмислення вітчизняної соціально-антропологічної думки, спрямованої на виявлення провідних аспектів та основних ідей в колі означеної проблеми в науковому осмисленні феноменологів.

Особливо цінним у цій площині є звернення до освітньо-виховного досвіду педагогіки періоду другої половини XIX століття – 1917 р., що характеризується пошуками шляхів реформування системи освіти і виховання, інтенсифікацією психолого-педагогічних досліджень, створенням і розвитком нової педагогічної думки – педагогічної антропології, орієнтованої на спеціальне вивчення людини для узгодження педагогічної теорії та практики з людською природою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам проблеми становлення соціально-антропологічних ідей освіти і виховання другої половини XIX століття – 1917 р. присвячена значна кількість наукових досліджень, зокрема: термінологічне поле педагогічної антропології (В. Андрущенко [12], А. Возняк [4] та ін.); історико-педагогічні розвідки становлення й розвитку педагогічної антропології (В. Мозговий [8], І. Матвійчук [6], М. Окса [9] та ін.); концепції філософсько-антропологічної думки (В. Винниченко [3], М. Коцюбинський [5], Г. Сковорода [10], Л. Українка [7], К. Ушинський [11] та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим на сьогоднішній день відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, в якому було б систематизовано та узагальнено теоретико-практичні надбання феноменологів другої половини XIX століття – 1917 р. в контексті соціально-антропологічних ідей освіти і виховання.

Мета статті полягає у висвітленні становлення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання другої половини XIX століття

Виклад основного матеріалу. Термін «антропологія» (з латинської – «знання про людину», «наука про людину») запропонував в кінці XVIII сторіччя І. Кант для позначення особливої автономної області знань, нової науки – науки про людину. І. Кант першим наголосив на тому, що людина

є найважливішим предметом науки, а кінцевою метою науки є пізнання самої людини як розуміння світу в цілому [2].

Становлення та розвиток соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в Україні пов'язано насамперед із висуненням і реалізацією К. Ушинським ідеї антропологічного універсализму, що знаходить своє відображення у побудові всеосяжного цілісного (інтегрованого) знання про людину: у своїй знаменитій праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» [11] він обґрунтував необхідність спеціального вивчення людини як неодмінного чинника виховання і розвитку особистості: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона має перш за все узяти її також у всіх відношеннях». Реалізація означених ідей пов'язана із спробою побудови системно-синтезованого наукового знання про людину, що базується на засадах анатомії, фізіології і патології людини, психології, логіки, релігії, цивілізації, філософських систем, мистецтва та власне виховання.

В контексті нашого дослідження доцільно розкрити сутність категорії «педагогічна антропологія».

Так, І. Бех [2] розглядає педагогічну антропологію як одну з наукових дисциплін в системі наук про навчання і виховання людини, що вивчає і обґрунтовує можливості виховання.

Науковець І. Аносов [1] розуміє педагогічну антропологію як інтегративну науку, що узагальнює різні наукові знання про людину в аспекті виховання, в тому числі і педагогічні. Вона є ядром загальної педагогіки, яке вбирає в себе наукові результати про людину в процесі виховання.

Значний інтерес для нашого дослідження має позиція І. Аносова [1] щодо спрямованості антропологічного підходу. Вчений акцентує увагу на тому, що названий підхід «дозволяє уявити динаміку людини в освіті як тілесної, душевної і духовної істоти в різних історичних обставинах, розкриває антропологічні підстави педагогічної думки і практики освіти». Використання антропологічного підходу уможливорює дослідження означеної проблеми з точки зору генезису гуманістичної освіти і гуманної педагогіки.

Слід зазначити, що у соціально-антропологічних варіантах педагогічної антропології обґрунтовується соціокультурна зумовленість освіти, виховання, соціального навчання, які розглядаються як чинники антропосоціогенези.

Антропологізм, підкреслюючи наявність у людини типових і конкретних якостей, її унікальність, неповторність, складність, незавершеність становлення, а також акцентуючи увагу на прогресивному розвитку людини, що виявляється в прагненні підвищення якості й рівня її життя, у зростанні особистої свободи, сприяє зміні ціннісного визначення змісту, цілей, засобів

навчання і виховання відповідно до створеного антропологічним знанням повноцінного образу людини.

Мета антропологізму полягає у розкритті антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого, а також визначення основних принципів протікання цього процесу та створення нових алгоритмів організації освітнього простору.

В контексті нашого дослідження слід виокремити деякі найбільш значущі в площині наукового пошуку завдання педагогічної антропології, як от:

- 1) встановлення обумовлених взаємозв'язків між різноманітними аспектами людинознавства;
- 2) визначення умов соціалізації людини та сутнісних характеристик взаємодії в контексті «людина-людина» в межах різних соціальних та вікових груп;
- 3) розкриття закономірностей, шляхів, форм та методів організації гуманістично-орієнтованого освітнього процесу;
- 4) розкриття сутності людини як суб'єкта та об'єкта виховання.

Зауважимо, що антропологічний підхід дозволяє проаналізувати головний імператив епохи: Людина, як біосоціальна істота, не може взаємодіяти з природою та суспільством поза певних норм, цінностей, традицій, правил, тобто, іншими словами – не розвивається поза культурою. Саме культура є системною ознакою щодо антропологічного аналізу.

Антропологічний підхід дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Таким чином, ключовим концептом антропологічного підходу є поняття культури.

Наукові розвідки доводять, що сучасні освітні зміни неможливі без визнання положень, які детермінують результати педагогічної дії: розвиток кожної людини містить в собі як процеси, що повторюють її еволюцію як виду, так і такі, що мають індивідуальну історію власне цієї людини, що, в свою чергу, неоднозначно впливає на результати соціалізації. Природа людини, а саме її онтогенез, залежить від комплексу механізмів, які впливають на розвиток всього живого (космічні явища, активність сонця, еволюційні закономірності тощо). А як істота соціальна і духовна людина залежить від специфічно людських видових особливостей (активність, розумність, духовність, соціальність тощо), тому для оптимального розвитку особистості педагогіка повинна надати можливість їй бути активною як у фізичному, соціальному, так і в духовному плані.

Розвиток соціально-антропологічних ідей на досліджуваному етапі був нерозривно пов'язаний із зародженням нової наукової галузі – педології –

«науки про дітей», покликаної об'єднати різноманітні дані про дитину (психології, педагогіки, фізіології, медицини, соціології та ін.) та дати повну картину її вікового розвитку. Для досліджуваного періоду характерним було також «становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компоненту в структуру педагогічної науки», українізація, світськість, доступність, трудовий принцип, вільний розвиток особистості дитини.

Відтак, увага зосереджувалась на забезпеченні освіти на засадах етнокультури, національної ментальності, духовності українського народу, самосвідомості й гідності людини, причетної до свого народу, самоцінної вільної істоти, яка єдина з природою та Богом.

Система освіти і виховання на засадах соціально-антропологічних ідей повністю змінила методологічну парадигму: в процесі пізнання людини стали використовуватися як наукові (природничі) так і гуманітарні знання про життя людини; досліджувалася не тільки космічна і суспільна природа людини, але і її духовний аспект з провідною роллю самосвідомості; саме в цій методології духовний світ розглядався в процедурі пізнання як чинник, що компенсує і доповнює попередні дослідження; в межах цього підходу людині не нав'язувався світ, який відчужений і важко досягається.

Соціальна антропологія націлена на розкриття свого бачення зв'язку внутрішнього духовного світу людини з його зовнішнім світом об'єктивних соціальних відносин, інституцій, процесів.

Відмітимо, що соціальна антропологія постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку. Соціальна антропологія розвивається, як правило, у руслі соціологічного знання, представленого цілим спектром навчальних дисциплін у системі соціальної освіти загалом [13].

Висновки. Отже, організація освіти і виховання на засадах соціально-антропологічних ідей акцентує увагу на значущості людини як суб'єкта гармонійних міжособистісних відношень, що ґрунтуються на моральній основі, і надає можливість визначити головну мету виховання як особистісно-орієнтованого процесу виховання всебічно і гармонійно розвиненої, цілісної, високогуманної, високоморальної, високоосвіченої, творчої, духовно-культурної особистості через реалізацію взаємодії, співпраці, співтворчості, рефлексії і саморозвитку в освітньому просторі.

Література:

1. Аносов І. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти*. 2013. Вип. 29. С. 119–124.

2. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ–Чернівці Букрек, 2018. 320 с.
3. Вільчинська С. Ідея соціотворення В. Винниченка в колі антропологічних питань. Університетська кафедра. *Культурологія. Аксиологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації : альм.* / М-во освіти і науки України; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; Ін-т приклад. та проф. етики; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. Київ: КНЕУ, 2016. № 5. С. 63–80.
4. Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. / А.Б.Возняк ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.
5. Кирилюк С. Антропологічні параметри тіні в прозі Михайла Коцюбинського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2013. Випуск 1 (29). С. 63-68.
6. Матвійчук І. Методологічні домінанти правової антропології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 861. С. 170-178.
7. Михайляк У. С. Філософсько-антропологічні ідеї у творчості Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2010. 19 с.
8. Мозговий В. Л. Культурологічний аспект педагогічної антропології. *ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв».* 2019. 107-109.
9. Окса М. М. Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі вивчення загальнопедагогічних дисциплін. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія.* Київ : Пед. преса. 2003. № 5. С. 221–228.
10. Ткаченко В. В. Сковорода Г. С. і сучасний філософсько-антропологічний дискурс. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2012. № 4. С. 92-98.
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибрані твори: в 2 т.. К.: Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 192–488.
12. Shyrunov H. V., Andrushchenko T. V. Anthropological dimension of the forms of freedom. *Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches : collective monograph.* Lviv-Toruń : Liha-Pres. 2019. P. 147-169.
13. Рудницька-Юрійчук І.Р. Марія Пастернакова – педагог, вихователь дошкілля в українській діаспорі Канади. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»). Вип. № 5 (5). Київ, 2021. С.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>

References:

1. Anosov, I. P. (2013). Antropologichnij pidhid do procesu vihovannja jak faktor garmonijnogo rozvitku osobistosti [Anthropological approach to the process of education as a factor in the harmonious development of personality]. *Teoretichni osnovi suchasnoi pedagogiki ta osviti - Theoretical foundations of modern pedagogy and education*, 29, 119–124 [in Ukrainian].
2. Beh, I. D. (2018). *Osobistist' na shljahu do duhovnih cinnostej [Personality on the way to spiritual values]*. Kiiv–Chernivci Bukrek [in Ukrainian].
3. Vil'chins'ka S. (2016). Ideja sociotvorennja V. Vynnychenka v koli antropologichnih pitan' [The idea of social creation of V. Vynnychenko in the circle of anthropological issues]. *Kul'turologija. Aksiologija. Filosofija. Etnologija. Diskusii. Recenzii - Culturology. Axiology. Philosophy. Ethnology. Discussions. Reviews. Annotations*, 5, 63–80 [in Ukrainian].
4. Voznjak, A.B. (2011). *Pedagogichna antropologija [Pedagogical anthropology]*. Drogob. derzh. ped. un-t im. Ivana Franka. Drogobich : RVV Drogob. derzh. ped. un-tu im. Ivana Franka [in Ukrainian].

5. Kiriljuk, S. (2013). Antropologichni parametri tini v prozi Mihajla Kocjubins'kogo [Anthropological parameters of the shadow in the prose of Mikhail Kotsyubynsky]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija: Filologija. Social'ni komunikacii - Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communications*, 1 (29), 63-68 [in Ukrainian].
6. Matvijchuk, I. (2017). Metodologichni dominanty pravovoї antropologii [Methodological dominants of legal anthropology]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politehnika». Serija: Juridichni nauki - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, 861, 170-178 [in Ukrainian].
7. Mihajljak, U. S. (2010). Filososfs'ko-antropologichni ideї u tvorchosti Lesi Ukraїnki [Philosophical and anthropological ideas in the work of Lesya Ukrainka]. *Extended abstract of candidate's thesis*. L'viv : L'viv. nac. un-t im. I.Franka. L [in Ukrainian].
8. Mozgovij, V. L. (2019). Kul'turologichnij aspekt pedagogichnoї antropologii [Culturological aspect of pedagogical anthropology]. *VP «Mikolaiivs'ka filija Kiїvs'kogo nacional'nogo universitetu kul'turi i mistectv» - SE "Nikolaev branch of the Kyiv National University of Culture and Arts"* [in Ukrainian].
9. Oksa, M. M. (2003). Formuvannja cinnisnih orientacij majbutn'ogo vchitelja u procesi vivchennja zagal'nopedagogichnih disciplin [Formation of value orientations of the future teacher in the process of studying general pedagogical disciplines]. *Problemi suchasnoї pedagogichnoї osviti. Serija: Pedagogika i psihologija - Problems of modern pedagogical education. Series: Pedagogy and Psychology*, 5, 221–228 [in Ukrainian].
10. Tkachenko, V. V. (2012). Skovoroda G. S. i suchasnij filososfs'ko-antropologichnij diskurs [Skovoroda GS and modern philosophical and anthropological discourse]. *Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami: filosofija, psihologija, pedagogika, sociologija - Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, 4, 92-98 [in Ukrainian].
11. Ushins'kij, K. D. (1983). *Ljudina jak predmet viovannja. Sproba pedagogichnoї antropologii. Vibrani tvori [Man as a subject of education. An attempt at pedagogical anthropology. Selected works]*. (vol. 1-2). K.: Rad. shkola [in Ukrainian].
12. Shypunov H. V., Andrushchenko T. V. Anthropological dimension of the forms of freedom. *Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches : collective monograph*. Lviv-Toruń : Liha-Pres. 2019. P. 147-169 [in English].
13. Rudnic'ka-Jurijchuk I.R. Marija Pasternakova – pedagog, viovatel' doskillja v ukraїns'kij diaspori Kanadi. Perspektivi ta innovacii nauki (Serija «Pedagogika»). Vip. № 5 (5). Kiїв, 2021. S.554-562. ISSN 2786-4952 Online. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/773/775>